

De eerste voorstellingen van geluidsfilms in Nederland

‘Waarschijnlijk heeft u reeds meer dan eens van het probleem der sprekende film gehoord en ook dat het aan enige uitvinders gelukt zou zijn dit probleem op te lossen. Maar ik kan u zeggen, op grond van uitspraken van bevoegde vaklieden, dat de wijze waarop thans het vraagstuk is opgelost alle andere oplossingen in de schaduw stelt en niet zo ver meer van het hoogst bereikbare af is.’ Deze woorden sprak de Haagse ingenieur Struve in 1927, twee jaar voordat in Nederland de eerste ‘sprekende’ speelfilm in première zou gaan. Toen hij dit zei, stond hij voor een filmcamera en zijn woorden werden langs optische weg op film vastgelegd. Het was voor het eerst dat een Nederlandse stem op deze manier werd geregistreerd.

Hoe verliep de eerste kennismaking met de geluidsfilm in Nederland? De invoering van de geluidsfilm is niet het werk geweest van eenvoudige filmlieden die een boterham wilden verdienen met een nieuwe attractie. Dit artikel wil laten zien dat de eerste demonstraties in Nederland deel uitmaakten van een groot plan om greep te krijgen op de Europese filmindustrie. Nederlandse financiers hadden miljoenen guldens in dit plan geïnvesteerd. Zij vormden een van de drijvende krachten achter de Europese omschakeling van zwijgende film naar geluidsfilm. Hoe zij in 1926 bij dit proces betrokken zijn geraakt, wordt in het eerste deel van het artikel uiteengezet. Het tweede deel behandelt de demonstraties van geluidsfilms die tot mei 1928 in Nederland werden gegeven, en plaatst ze in een internationaal kader.

‘Ultraphoon spiegelt den toon’

Waar kwam die Nederlandse bemoeienis met de geluidsfilm vandaan? De aanleiding hiertoe moet worden gezocht in Berlijn in het midden van de jaren twintig. Op dat moment was er in heel Europa nog niets te merken geweest van de omwenteling die voor de deur stond. De geluidstechniek bevond zich nog in de laboratoriumfase. Het uitvinders-

trio van TriErgon had een revolutionair nieuw systeem voor film ontwikkeld, maar moest zijn onderzoek van de hand doen omdat er voorlopig niets mee te verdienen leek. Ufa toonde nog wel enige belangstelling, maar omdat het slecht ging met deze Duitse studio, werden alle experimenten weer stilgelegd. Niemand in de Europese filmindustrie had behoefte aan mechanisch of elektrisch geluid.

Voorzover er belangstelling voor geluidsfilm bestond, was die te vinden bij mensen in de radio- en grammofoonindustrie. Zij zouden de drijvende kracht gaan vormen achter het Europese omschakelingsproces, een proces waarin de filmindustrie spoedig, of ze wilde of niet, zou worden meegezogen. Radio en grammofoon waren omstreeks 1925 sterk in opkomst. Radiostations rezen als paddestoelen uit de grond en de produktie van radio-ontvangers kon de verkoop ervan maar nauwelijks bijhouden. Hetzelfde gold voor de grammofoon, die een echte rage was geworden. De grammofoonbranche maakte een explosieve groei door en trok een stoot van ondernemers aan die de schier onverzadelijke honger naar apparaten en platen probeerden te stillen. Onder hen bevond zich ook de uitvinder Heinrich Küchenmeister.

Heinrich J. Küchenmeister (geboren in 1893 te Berlijn) begon in de lente van 1925 in Berlijn een fabriekje voor grammofoons. Het bedrijfje heette Deutsche Ultraphon AG (Duag) en het zou spoedig gaan profiteren van de gunstige conjunctuur in de branche. De aandelen van Duag berustten bij een kort daarvoor opgerichte commanditaire vennootschap, H.J. Küchenmeister & Co. Kommanditgesellschaft (KKG).¹ Het hoofddoel van deze vennootschap bestond erin, de door Küchenmeister ingebrachte octrooien op het gebied van de geluidstechniek te exploiteren. Duag was een middel om het doel te bereiken.

Het succes van de onderneming was aanvankelijk gelegen in een eigen vinding van Küchenmeister, de Ultraphon. In die tijd, toen de elektrotechniek nog niet ver was doorgedrongen in dit medium, kleefden er aan het gebruik van een grammofoon nog ernstige onvolkomenheden en daartoe behoorde ook de zwakke geluidsversterking. De Ultraphon bood hiervoor een oplossing. Deze grammofoon werkte niet met één, maar met twee toonarmen. Bij het afspelen van de plaat liepen die achter elkaar in dezelfde groef, op enige centimeters van elkaar verwijderd. Dit bracht een pseudo-stereofonisch geluid voort,

1. Opgericht op 24 februari 1925 te Berlijn door H. Küchenmeister en twee stille vennoten, Botho Freiherr von Camp en Wilhelm Diehm. Het aandeel van de beide laatsten bedroeg resp. 150.000 RM en 26.666 RM, terwijl Küchenmeister als 'persönlich haftender Gesellschafter' octrooien inbracht ter waarde van 25.000 RM. Brief van Zeiss aan Struve, Jena 8-2-1926 (Archief Struve, nr. 6). Archief Struve zal hierina worden aangeduid met Str.

Heinrich J. Küchenmeister en de Ultraphoon, ca. 1928

een echo-effect, bescheiden aangeduid als het 'Küchenmeister-interval', dat algemeen werd ervaren als een verbetering van de geluidskwaliteit.² Het toestel zat ingebouwd in een prachtige, cilindervormige kast van bijna een meter hoog. Het geheel zag er nogal excentriek uit, maar was onbetaalbaar voor de gewone burger. Er werd ook niet gestreefd naar massaproductie. Küchenmeister mikte met de Ultraphon op de betere kringen. Prominente figuren uit de muziekwereld als Siegfried Wagner en Willem Mengelberg waren bereid zijn Ultraphon in advertenties aan te prijzen.

De zaken liepen voorspoedig. Küchenmeister begon op kleine schaal grammofoons te bouwen in de WilhelmsHAVENERstrasse. Herfst 1925 werd een tweede pand in gebruik genomen aan de Turmstrasse en vervolgens ook een technisch laboratorium aan de Kurfürstenstrasse. Het kantoor bleef gevestigd in de Lützowstrasse 107, waar de directeur woonde. Begin 1926 werkten er 150 mensen.³ Nog steeds was de productieomvang heel bescheiden.

Waarschijnlijk heeft Küchenmeister nooit de bedoeling gehad, zijn ambities te beperken tot het maken van grammofoons. Hij had geen geld, maar wel ideeën. Hij droomde van een grootse toekomst en hij beschikte over retorische gaven waarmee hij sommigen snel voor zijn standpunt wist te winnen. En hij had geluk. In de winter van 1925-1926 ontmoette hij ir. André E. Struve (geboren in 1882 te Amsterdam), een Haagse zakenman die in Duitsland zijn vakanties placht door te brengen. Struve was een welgesteld man, directeur van NV Technisch Bureau Marijnen en een geziene gast in de Haagse sociëteit De Witte. Wat de twee heren bij hun eerste ontmoeting hebben besproken, is niet bekend, maar het resultaat was dat Struve onverwijld zijn boezemvriend mr. Bas Koch naar Berlijn zond om gestalte te geven aan een fantastisch plan dat hij samen met Küchenmeister had opgevat. Koch (geboren in 1885 te Djokjakarta) kwam uit hetzelfde Haagse milieu als Struve en was onder meer commissaris van NV Technisch Bureau Marijnen. Gedrieën zouden zij een gedurfd plan ontwikkelen dat voorzag in een sterke expansie van de Ultraphon-fabriek, uitmondend in de grondvesting van een wereldconcern op het gebied van de geluidstechniek in al zijn facetten. Küchenmeister formuleerde de doelen, Struve en Koch zouden voor de financiering zorgen.

Koch besprak begin 1926 met Küchenmeister de toekomstige samenwerking. Er werden direct spijkers met koppen geslagen en in fe-

2. Zie: H. Jüttemann, *Phonographen und Grammophone*. Braunschweig 1979, pp. 185 e.v. Het Ultraphon-systeem was niet helemaal uniek. In 1923 werd in Engeland de Duophone uitgebracht, voorzien van twee membranen op één toonarm.

3. Zie noot 1.

bruari lag het eerste programma op tafel. Het behelsde niets minder dan een aanval op de wereldmarkt: KKG moest worden omgevormd tot een grote, internationale maatschappij voor grammofoons en grammofoonplaten. Er is een brief bewaard gebleven waaruit blijkt welke stappen het drietal wilde nemen om haar doel te bereiken. Küchenmeister onderscheidde twee fasen. In de eerste fase (aangeduid als de 'Vorsituation') moest het kapitaal van KKG worden uitgebreid tot een miljoen RM. Dat kapitaal zou vooral uit Nederland moeten komen, bij voorkeur van vrienden en bekenden van Struve en Koch. Intussen wilde men proberen in verschillende landen een filiaal van Ultraphon te openen. In de tweede fase zou opnieuw een ferme uitbreiding van het kapitaal plaatsvinden, maar nu met behulp van banken en andere beleggers. Bij die gelegenheid diende de CV te worden omgezet in een NV en werd de zetel van de moedermaatschappij naar Nederland verplaatst. Ook zou de onderneming eigen grammofoonplaten gaan maken en verkopen, met studio's in diverse landen. In de eerste ronde moest het kapitaal van vrienden en bekenden komen, omdat de initiatiefnemers zo een sterkere positie behielden tegenover degenen die in de tweede ronde het nieuwe kapitaal zouden verschaffen.⁴

De eerste fase van dit programma ging onmiddellijk in. Struve en Koch werden stille vennoten van KKG⁵ en gingen op zoek naar nieuwe vennoten in Nederland. Verder troffen ze voorbereidingen voor de opening van een filiaal van 'Ultraphoon' in Nederland, de eerste vertegenwoordiging van KKG buiten Duitsland. Ultraphoon zou in Nederland worden gelanceerd met een intensieve publiciteitscampagne onder het motto 'Ultraphoon spiegelt den toon'. Hiermee wilden zij niet alleen toekomstige kopers bereiken, maar ook potentiële financiers, zodat het mes aan twee kanten zou snijden. In dat kader werd in de grote zaal van het Amsterdamse Concertgebouw een demonstratie gegeven van de Ultraphoon. De muziekcriticus Arntzenius schreef hierover in *De Telegraaf* van 25 april 1926:

'Men had een moderne grammofoon ter vergelijking naast het nieuwe apparaat opgesteld, en de heer Küchenmeister liet de te spelen platen (welke van de gewone fabricage der bekende grote fabrieken waren) alle op beide instrumenten aflopen. In de eerste plaats bleek hierbij dat het geluid – hetwelk bij de reproductie door de grammo-

4. Brief van Küchenmeister aan Koch, Berlijn 16-2-1926 (Str. 3).

5. Overeenkomst tussen Koch en Küchenmeister, Berlijn 12-2-1926 (Str. 6). Struve en Koch namen ieder voor 50.000 RM in KKG deel. Struve zou enkele maanden later zijn aandeel verhogen tot 105.000 RM, inclusief de bedragen die Struve namens enige familieleden in KKG belegde. Brief Küchenmeister aan Struve, Berlijn 7-4-1928 (Str. 3).

foon soms nauw hoorbaar was en totaal in de grote ruimte verdrong – een enorme kracht en volheid door de Ultraphoon kreeg: een expansie, volkomen gelijk of sterker nog dan de oorspronkelijk opgenomen. En de toon leefde: de toon had afmetingen en een kern, een lichaam van klank, zoals ik dat tot dusver nog niet bij een reproductie-instrument gehoord had.’

Op 9 november 1926 volgde in Den Haag de oprichting van de nv Nederlandsche Ultraphoon Maatschappij (Numa) met een kapitaal van f 100.000,-. Koch werd directeur van deze dochteronderneming en Struve ontving twintig procent van de aandelen voor bewezen diensten.⁶

Terwijl deze pogingen om de Ultraphoon in Nederland te introduceren in volle gang waren, werd ook hard gewerkt aan een uitbreiding van het kapitaal van KKG. Struve en Koch recruteerden nieuwe vennoten uit de kring van gerenommeerde beleggers in Den Haag, Rotterdam en Amsterdam. Zij waakten er wel voor dat geen onbetrouwbare speculanten binnendrongen in hun gezelschap. Dat was bijna gebeurd met Prins Fernando Sebastian de Bourbon, Duc de Durcal. Diens ene zus was hofdame bij koningin Wilhelmina, zijn andere zus was getrouwd met de president van Argentinië. Küchenmeister was zeer onder de indruk geraakt van zoveel aristocratische referenties en meende de rijke prins als stille vennoot te kunnen accepteren. Koch en Struve dachten daar echter anders over en spraken hun veto uit.⁷

Onder hun leiding groeide in 1926 en 1927 de Nederlandse kring van stille vennoten in KKG. Eind 1926 bedroeg het kapitaal van KKG ten minste 600.000 RM, eind 1927 was dit bedrag gestegen tot 2,1 miljoen RM. Het grootste deel was afkomstig van de Nederlandse vennoten, bijna dertig in getal. Onder hen bevonden zich veel bekende namen uit de financiële wereld, mensen als Boissevain, Van Eeghen, Pierson, De Marez Oyens – allen uit Amsterdam – en Maes uit Rotterdam.⁸ Dat waren deskundige beleggers en beslist geen avonturiers die in dubieuze zaken zouden willen speculeren. Klaarblijkelijk hadden zij vertrouwen in de gunstige conjunctuur van de grammofoonindustrie.

Om de expansie van de fabriek mogelijk te maken moest er in de organisatie van de Ultraphoonfabriek veel veranderen. Dat gebeurde in de loop van 1927. Het belangrijkste was wel de onvermijdelijke overschakeling naar massaproductie. Een aspirant-wereldconcern kan

6. Bijvoegsel *Staatscourant*, 14-2-1927. Brief Küchenmeister aan Marijnen, Berlijn 2-9-1926 (Str. 3).

7. Brief van Küchenmeister aan Koch, Berlijn 24-12-1926 (Str. 3). Brief van Koch aan Küchenmeister, Den Haag 1-1-1927 (Str. 17).

8. Jaarverslag KKG 1927 (Str. 7).

zich niet beperken tot het vervaardigen van peperdure grammofoons voor een kleine elite. Er moeten ook goedkope produkten worden gemaakt die een grote afzet kunnen halen. Daartoe werd de Bertona-grammofoon ontwikkeld, een goedkoop toestel dat sinds de herfst van 1927 met duizenden van de lopende band zou rollen. Daarvoor was weer een verhuizing noodzakelijk naar een veel groter fabriekscomplex in het Berlijnse Lichtenberg. Begin 1928 werkten hier ruim tweehonderd mensen.⁹ Dankzij al deze uitbreidingen bereikte het KKG-complex in het laatstgenoemde jaar een omzet van ongeveer 4.000.000 RM en een winst van 800.000 RM.¹⁰

De eerste fase van het expansieprogramma, dat in 1926 was opgesteld, zou in 1928 definitief zijn beslag krijgen. Op 20 oktober 1928 vond in Amsterdam de oprichting plaats van NV Küchenmeister's Internationale Intraphoon Maatschappij (Intraphoon) met een maatschappelijk kapitaal van f 6 miljoen, waarvan f 1,36 miljoen direct geplaatst werd.¹¹ Intraphoon was een holding company en moest de internationale opvolger van KKG worden. Intraphoon zou alle grammofoonplaten van KKG gaan bundelen en diende in het bijzonder de financiering te verzorgen. Alle aandelen van Duag, Bertona en Numa kwamen in het bezit van Intraphoon, evenals de octrooien die KKG had verworven.¹²

Onmiddellijk na de oprichting van Intraphoon werd bekend gemaakt dat de maatschappij van plan was aandelen uit te geven op de Amsterdamse effectenbeurs. Er zouden nominaal f 800.000,- aandelen worden aangeboden tegen een koers van 130%. Met dit nieuwe werkkapitaal hoopte men een omzet te kunnen maken van zo'n

9. Jaarverslag KKG 1927 (Str. 7). In september 1927 werd Bertona (Berliner Tonapparate Fabrik) GmbH opgericht. De omschakeling kwam net op tijd, want het para-depaardje, de Ultraphoon, bleek ondanks het superieure geluid toch minder goed aan te slaan bij het koopkrachtige publiek. De oorzaak lag voor de hand: het systeem met de twee toonarmen was alles behalve gebruiksvriendelijk. Er werd daarom een nieuw systeem ontwikkeld met één enkele toonarm, maar wel met twee grammofoonnaalden, zodat ongeveer hetzelfde effect zou ontstaan. Dit nieuwe toestel, dat pas eind 1928 op de markt kwam, heette Ultraphonic. Duag beschikte daarmee over twee modellen: de luxe Ultraphonic en de goedkope Bertona.

10. Prospectus betreffende de uitgifte van aandelen in NV Küchenmeister's Internationale Ultraphoon Mij., Amsterdam 31 oktober 1928.

11. Het maatschappelijk kapitaal is het maximale bedrag waarvoor een onderneming aandelen kan uitgeven overeenkomstig de statuten. Het bedrag waarvoor inderdaad aandelen zijn uitgegeven, noemt men het geplaatst kapitaal; eventueel resterende aandelen blijven dan 'in portefeuille'.

12. Zie noot 10. KKG kreeg hiervoor 1350 aandelen Intraphoon met een nominale waarde van f 1.350.000. Het geplaatste kapitaal van Intraphoon bedroeg f 1,36 miljoen.

6.000.000 RM en een netto winst van 1.200.000 RM. De emissie zou plaats vinden op 6 november 1928.¹³

De beurs reageerde watertandend op dit bericht. Het *Amsterdamsch Effectenblad*, een gezaghebbende beurskrant, schreef een week voordat de emissie zou plaatsvinden:

‘Te oordelen naar de ongekeerde bloei die de grammofoonindustrie geniet, de uitstekende naam van de Küchenmeisterpatenten en de resultaten reeds met de exploitatie daarvan verkregen, is de verwachting gerechtvaardigd dat zij die zich bij deze nieuwe maatschappij interesseren, daarvan geen berouw zullen hebben. Het speculatieve element, dat een dergelijk jonge industrie eigen is, mag daarbij echter niet over het hoofd worden gezien.’¹⁴

De laatste zin klonk, in die dagen van hoogconjunctuur, eerder als een aansporing dan als een waarschuwing. Niemand die zo’n opmerking serieus nam, en waarom ook? De voortekenen waren nog nooit zo gunstig geweest. De inschrijvingsbiljetten gingen grif van de hand, zo grif dat er uiteindelijk niet voor acht ton, maar voor meer dan vijftig miljoen gulden werd ingetekend.¹⁵ Dat was, ook in die dagen, een grote overschrijding. De aandelenkoers schoot na de geslaagde emissie flink omhoog. De financiële pers rook nieuws en begon de lancering van Intraphoon met argusogen te volgen. Spoedig kon men op de beurspagina’s verslagen vinden in het volgende jargon:

‘De quintessence van het beursfeest was een grote belangstelling voor en levendige handel in aandelen Küchenmeister. Met de koerssprong van gisteren bleek het vandaag nog lang niet afgelopen te zijn en zo groot was de honger naar dit papier dat zij die op de openingskoers van 156 geen bevrediging konden vinden, er niet tegen opzagen om ook nog boven de 160 te gaan, terwijl later zelfs 163 dik geboden werd. Ook hiermede was het nog niet genoeg; reeds lang nadat de officiële beurshandel achter de rug was, verzamelden zich nog liefhebbers in de hoek die elkaar voor 164 een stukje bevochten. Wij zien dus een agio van meer dan 30% in enkele dagen tijds en wij vragen ons niet zonder zorg af, of het niet mettertijd blijken zal dat schraalhans hier voor de speculatie keukenmeester is.’¹⁶

Die zorg werd door niemand gedeeld. De koers bleef voortdurend stijgen. Begin januari 1929 bereikte de notering 200% en eind januari 270%. Op dat niveau kwam de koers tot rust en daar zou zij zich voor-

13. Zie noot 10.

14. *Amsterdamsch Effectenblad*, 31-10-1928.

15. NRC, 14-11-1928.

16. *Amsterdamsch Effectenblad*, 9-11-1928.

logig handhaven. De aandelen waren toen tweemaal meer waard dan op het moment van aankoop. De Amsterdamse beurs had ondubbelzinnig haar vertrouwen uitgesproken in de nieuweling.

Met haar toetreding tot de open kapitaalmarkt was de Ultraphoon-groep beland in de tweede fase van de route die zij in 1926 had uitgestippeld. Deze nieuwe fase was echter aanzienlijk van opzet veranderd omdat KKG intussen de oorspronkelijke plannen had bijgesteld. In de winter van 1926-1927 waren nieuwe, nog weidere perspectieven ontstaan. Het was de groep steeds duidelijker geworden dat de opbouw van een internationaal concern op het gebied van de grammofoontechniek, zoals men zich dat aanvankelijk had voorgesteld, nog maar een eenvoudig begin was, een voorproefje, een peuleschil vergeleken bij de nieuwe plannen die men intussen tot ontwikkeling had gebracht. Ultraphoon zette alleen maar de toon.

'Beter dan de beste radio'

Küchenmeister & Co. Kommanditgesellschaft bestond niet alleen uit een fabriek, maar beschikte sedert de oprichting in 1925 ook over een technisch laboratorium. Innovatie was een essentiële factor in de politiek van de jonge onderneming. Naast de produktie van grammofoons werd betrekkelijk veel energie besteed aan onderzoek en ontwikkeling van nieuwe produkten. Küchenmeister was een uitvinder en wilde samen met ingenieur Th. C. Kahn (1883-1929) in zijn eigen researchafdeling kunnen experimenteren. Fundamenteel wetenschappelijk onderzoek interesseerde hem nauwelijks. Daarentegen had hij een scherp oog voor de industriële en commerciële bruikbaarheid van nieuwe produkten. De vindingen, waarvoor hij tussen 1920 en 1927 octrooi liet aanvragen waren eerder verbeteringen dan vernieuwingen.¹⁷

In de tweede helft van 1926 werkte Küchenmeister ook voor de Ufa, waar hij tijdelijk als adviseur was aangetrokken.¹⁸ Deze grote Berlijnse filmstudio beschikte sinds een jaar over een afdeling die proeven nam met de nieuwe geluidsfilmtechniek van TriErgon, een revolutionair systeem dat, zoals bekend, in staat was geluiden langs fotografische weg te registreren. Toen hij aan deze afdeling werd toegevoegd, moet Küchenmeister al snel hebben begrepen dat de poging van Ufa

17. Een lijst van, veelal alleen aangemelde, octrooien op naam van H.J. Küchenmeister is opgenomen in de bijlagen bij de overeenkomst tussen Tobis AG en de Küchenmeister-groep, Berlijn 30-8-1928 (Bundesarchiv R1091-241). Zie ook het Duitse *Patentblatt*, 1920-1927.

18. H. Jossé, *Die Entstehung des Tonfilms*. Freiburg (Alber) 1984, p. 233.

om de uitvinding van TriErgon rijp te maken voor commercieel gebruik, op een verkeerd spoor zat en ook dat hij voor een alternatief kon zorgen. In zijn ogen kon de geluidsfilm alleen succes hebben als de nieuwe techniek niet te ver afstond van de bestaande praktijk. Zo maakte TriErgon gebruik van films die 42 mm breed waren in plaats van 35 mm, het standaardformaat. In het laboratorium was dat geen probleem, daarbuiten wel. De bioscoopexploitant die een geluidsfilm van TriErgon wilde vertonen, moest daarvoor een geheel nieuwe projector aanschaffen. Dat zou een te grote drempel worden bij de introductie en verspreiding van de geluidsfilmtechniek, zo redeneerde Küchenmeister. Het verdiende volgens hem de voorkeur om het 35 mm formaat te handhaven. TriErgon wilde daar echter niets van weten. Daarom ging hij op eigen gelegenheid proberen het TriErgon-systeem aan te passen aan het 35 mm formaat.¹⁹ Dat is hem ook binnen niet al te lange tijd gelukt, maar toen moest Ufa wegens financiële moeilijkheden afzien van verdere proefnemingen.

De precieze werking van het Küchenmeister-procédé, 'Meisterton' genaamd, is hier weinig van belang, omdat spoedig deze variant van het TriErgon-systeem weer werd verdrongen door een andere. Het is voldoende om hier hun onderlinge verwantschap te benadrukken en op enige verschillen te wijzen. Op één essentieel punt onderscheidden zij zich beide van wat later de standaardtechniek voor geluidsfilm zou worden: het optische geluidsspoor lag bij hen niet binnen, maar buiten de filmperforatie. Het voordeel hiervan was evident: op die manier bleef het hele filmbeeld tussen de perforaties vrij voor de beeldregistratie. Dit voordeel verdween bij latere systemen, die het beeldoppervlak met 15% moesten verkleinen om ruimte te scheppen voor het geluidsspoor. Een nadeel bleek te zijn dat het geluidsspoor op de uiterste rand van de filmstrook zeer kwetsbaar was voor slijtage en vuil.

Het verschil tussen Meisterton en TriErgon kwam erop neer dat TriErgon een strook van 9 mm nodig had voor zijn geluidsspoor, terwijl Meisterton met 2 mm kon volstaan. Daardoor kon de laatste binnen de grenzen van de normale filmbreedte blijven. Het procédé was eenvoudig. Küchenmeister maakte eerst een opname met behulp van TriErgon-apparatuur en liet vervolgens het geluidsspoor versmald kopiëren op standaardfilms. Daarmee deed hij een concessie aan de geluidskwaliteit, maar dat was een probleem dat hij later hoopte op te lossen.

19. 'Vor allem ist unsere Apparatur die erste, die wirklich an jedem Filmprojektor in jedem Theater einfach einzusetzen ist und kostet unsere Sprechfilm-Apparatur nur Bruchteile im Gegensatz zu den Preisen anderer Spezialapparaturen, die stets den alten Filmprojektor überflüssig machen.' Brief van Küchenmeister aan Koch, Berlijn 16-1-1927 (Str. 3). Zie ook Jaarverslag KKG 1927 (Str. 7).

Küchenmeister had in januari 1927 een prototype van zijn Meister-ton gereed, maar intussen was zijn contract met Ufa afgelopen. Er ontstond toen een merkwaardige situatie. Küchenmeister wilde zijn vinding aanbieden aan Ufa, maar Ufa verkeerde in een financiële crisis en liet hem wachten op een verlenging van zijn contract. Van uitstel kwam afstel, want begin maart werd Ufa overgenomen door de mediamagnaat Hugenberg en deze liet de TriErgon-afdeling direct sluiten. Küchenmeister heeft dit ruim van tevoren kunnen zien aankomen. Hij moet daarom al vroeg hebben ingezien dat, indien Ufa het liet afweten, hij de verdere ontwikkeling van de nieuwe techniek ook in eigen hand kon nemen. En daarbij zouden zijn Nederlandse financiers hem kunnen helpen.

In de winter van 1926-1927, een jaar nadat Küchenmeister, Struve en Koch voor het eerst de handen hadden ineengeslagen, rijpte het plan voor een nieuw project, een nieuwe uitdaging voor het driemanschap van KKG. Op 16 januari 1927 schreef Küchenmeister aan Koch:

‘Wie Sie nun weiter wissen, hatte ich lange Zeit einen Vertrag mit der Ufa, um als Beirat mit Hilfe unserer Patente und Werte das Ufa-Verfahren zu verbessern. Dies ist mir denn auch innerhalb der Möglichkeit gelungen, wovon Sie sich sowohl wie Herr Struve gelegentlich überzeugen könnten. Meine einschlägige Arbeit hatte mich nun rechtzeitig davon überzeugt, dass es für uns von besonderer Bedeutung wäre, wenn es gelänge, ein vollkommen neues Verfahren zu schaffen, das alle Nachteile der anderen Verfahren überwindet. Ich begann daher meine diesbezügliche Arbeit vor ungefähr 6 Monate in aller Stille durchzuführen. Inzwischen haben wir nun ein *völlig neues, eigenes* Verfahren (...). Dies dürfte eine Grosstat unseres Unternehmens sein, wovon Sie sich, wenn nichts vom Himmel fällt, in aller Kürze überzeugen können. (...) Ich gedenke nämlich mit meiner Sprechfilm-Apparatur nach Holland zu kommen, selbstverständlich nur, um dieses Verfahren internen Kreisen und Freunden vorzuführen.’²⁰

Begin februari 1927 arriveerde Küchenmeister in Den Haag. Ingenieur Kahn was eind januari al naar Nederland gekomen met de benodigde apparatuur.²¹ Omstreeks 7 februari 1927 moet in Den Haag, voor de eerste maal in Nederland, een film met optisch geluid zijn vertoond. Of de beloofde filmvoorstelling ook werkelijk heeft plaatsgevonden, valt echter niet met absolute zekerheid te zeggen. De gebeurtenis werd met grote geheimzinnigheid omgeven. Het moet een strikt besloten voor-

20. Brief van Küchenmeister aan Koch, Berlijn 16-1-1927 (Str. 3).

21. Brieven van Küchenmeister aan Koch resp. Struve, Berlijn 16-1, 26-1 en 2-2-1927 (Str. 3).

stelling zijn geweest, waaraan geen enkele ruchtbaarheid mocht worden gegeven. Küchenmeister had Koch niet voor niets op het hart gedrukt:

'In einem grossen Kinotheater möchte ich nicht vorführen, da in solchem Falle die Vorführung nicht geheim bleiben würde, worauf ich im Augenblick noch besonderen Wert legen muss, nämlich einerseits im Interesse der Patentlage und andererseits im Interesse der wirtschaftlichen Lanzierung.'²²

Ufa bleek namelijk nog een optie te hebben op Küchenmeisters octrooi en zou zonder enige twijfel moeilijkheden hebben veroorzakt.²³ De openbare presentatie van Meisterton moest minstens tot het einde van het jaar blijven wachten.

Zodra Küchenmeister weer was teruggekeerd in Berlijn, vroeg hij toestemming aan Ufa om in Tempelhof een studio te huren, dezelfde studio waar de TriErgon-afdeling tot voor kort geluidsfilms had opgenomen en die nog steeds voor dit doel was ingericht. Die toestemming kreeg hij op 12 april 1927.²⁴ De volgende dag al arriveerde ook zijn vriend Struve bij de studio voor een bezoek. De apparatuur werd in gereedheid gebracht en Struve verscheen voor camera en microfoon om een korte toespraak in het Nederlands te houden. Beeld en geluid van deze film zijn verdwenen. Het is zelfs niet bekend of de opname wel was geslaagd. Toch weten we precies wat Struve heeft gezegd. Hij las zijn woorden voor van een papiertje en dat papiertje heeft hij zijn hele leven met grote zorg bewaard. Hij sprak als volgt:

'Waarschijnlijk wel als eerste Nederlander is het mij vergund enige woorden tot u te mogen spreken op ene wijze, die tot nu toe alleen nog maar in het rijk der fantasie mogelijk scheen. In zeker opzicht spreek ik thans tot u als werkelijk levend beeld; ik ben niet alleen maar een bewegende fotografie. Als ingenieur wil ik deze bijzondere gelegenheid niet voorbij laten gaan om met behulp van deze uitvinding mijne bewondering voor haar tot uiting te brengen. Waarschijnlijk heeft u reeds meer dan eens van het probleem der sprekende film gehoord en ook dat het aan enige uitvinders gelukt zou zijn dit probleem op te lossen. Maar ik kan u zeggen, op grond van uitspraken van bevoegde vaklieden, dat de wijze waarop thans het vraagstuk is opgelost alle andere oplossingen in de schaduw stelt en

22. Zie noot 19.

23. 'Jedoch musste in Anbetracht einer Option, die für einige Zeit der Ufa gegeben werden musste, vermieden werden, eine öffentliche Exploitation des Sprech- und Klangfilms zu früh zu betreiben, da sonst die Ufa zweifelsfrei Schwierigkeiten bereitet hätte.' Jaarverslag KKG 1927, p. 6 (Str. 7).

24. Jossé, p. 238, noot 429.

niet zo ver meer van het hoogst bereikbare af is. Ik mag u op dit ogenblik niet met technische bijzonderheden vermoeien. Alleen wil ik er u op wijzen, dat het toestel dat u het werkelijke levende beeld vertoont, ongelooflijk eenvoudig is. Het toestel kan in iedere bioscoop aan ieder normaal projectieapparaat in enkele uren bevestigd worden. Het gedeelte van het toestel dat de eigenlijke toon voortbrengt, is niet groter dan een ouderwets zakhorloge. Deze nieuwe uitvinding opent naar alle richtingen grote perspectieven. Het is mij dan ook een diep gevoelde behoefte als vriend van Heinrich Küchenmeister hem juist langs deze weg mijn bewondering en dank uit te spreken voor de dienst die hij de mensheid bewezen heeft door zijne intensieve medewerking aan de oplossing van het probleem van de sprekende film.²⁵

Struve was ervan overtuigd dat hij door deze opname geschiedenis ging maken. Hij overschatte daarbij enigszins de originaliteit van zijn eigen optreden. Al eerder waren Nederlandse woorden te horen geweest in een film, maar toen gebeurde dit met behulp van grammofoonplaten en niet met een optische geluidstechniek, zoals nu. Struve zal de film behalve als historisch document ook als demonstratiefilm hebben bedoeld. Reclame en voorlichting worden zorgvuldig in balans gehouden door het persoonlijk gezag van de spreker. Hij moet zich hebben gerealiseerd dat hij zich vanaf het witte doek zou richten tot mensen die hem al kenden en die ook wisten van zijn zakelijke relatie met Küchenmeister. Vermoedelijk had hij de stille vennoten en potentiële financiers van KKG op het oog. TriErgon noemt hij niet, maar hij geeft wel toe dat er meer mensen aan de optische techniek hebben gewerkt. Küchenmeisters methode stelt echter 'alle andere oplossingen in de schaduw' omdat deze 'eenvoudig' en hanteerbaar is. Overigens kende Struve het woord 'geluidsfilm' nog niet. 'Sprekende film' was in die tijd de gangbare aanduiding voor dit verschijnsel.

Een geheime voorstelling, een verdwenen film. Dit zijn de bleke sporen van de eerste schreden die door Nederlanders zijn gezet op het pad van de geluidsfilm. Ze zijn haast onzichtbaar. Wapenfeiten zijn het niet. In Duitsland werden al veel eerder optische geluidsfilms gemaakt en vertoond, ook in het openbaar. Toch hebben deze schimmige gebeurtenissen hun plaats in de filmgeschiedenis. Ze markeren het moment waarop Nederlanders zich, voor het eerst, rechtstreeks en actief zijn gaan bemoeien met de toekomst van de geluidsfilm. Hier ligt het

25. Str. 1. Volgens een aantekening van Struve op dit document duurde de opname ongeveer 4,5 minuut en de lengte van de film bedroeg 95 meter.

begin van de Nederlandse interventie in het innovatieproces dat de Europese filmindustrie gedurende enkele jaren zou gaan beheersen.

Deze Nederlandse betrokkenheid zou nog voor het einde van 1927 met veel publiciteit openbaar worden gemaakt. De wereldprimeur van het nieuws over Küchenmeisters procédé werd aan de Nederlandse pers gegund. Zondag 20 november 1927 gaf Küchenmeister in het City Theater van Den Haag een korte demonstratie van zijn geluidsfilms voor een zeer select gezelschap. Onder de genodigden bevonden zich ook journalisten van de *NRC* en *De Telegraaf*. In de volgende dagen en weken zouden meer van deze besloten voorstellingen worden gegeven, vaak in aanwezigheid van de pers, die voor en na elke demonstratie ruimschoots de gelegenheid kreeg om Küchenmeister te interviewen.²⁶

De respons in de pers was uitbundig. Vanaf 21 november verschenen er uitvoerige, met foto's verluchte artikelen in de dagbladen. De reacties waren altijd vol bewondering, vaak lyrisch en soms zelfs pathetisch van toon. Over de kwaliteit van het geluid sprak men lovend. 'Beter dan de beste radio', schreef Wouter Hulstijn in *De Telegraaf*, en het *Haarlems Dagblad* bevestigde deze waarneming.

In alle verslagen is, behalve een beschrijving en beoordeling van de demonstratie, een passage te vinden waarin wordt uitgelegd wat het voordeel van Küchenmeisters optische methode is. Zijn procédé is niet nieuw, maar wel beter dan alle andere technieken, zo wordt steeds gesteld. Waar anderen faalden omdat hun techniek economisch niet bruikbaar bleek te zijn, daar slaagt Küchenmeister omdat zijn systeem eenvoudig is en bedrijfszeker, goedkoop, klein, gemakkelijk te bedienen, enz. Als het voornaamste doel van de demonstraties is geweest om deze boodschap over te brengen, dan is de publiciteitscampagne goed gelukt. Dezelfde boodschap had Struve ook al verwerkt in zijn hierboven geciteerde filmtoespraak van april.

In het *Haarlems Dagblad* van 24 november 1927 beschreef F. Althoff wat hij meemaakte toen hij in Den Haag voor het eerst van zijn leven een geluidsfilm zag:

'Het wonder geschiedt. Wij zien en horen het geruis op het boeren-

26. Welke geluidsfilms in de week van 20 november 1927 werden gedemonstreerd in het City Theater te Den Haag, kon niet precies worden vastgesteld. Uit de persverslagen kan men negen verschillende films destilleren: een scène op een boeren erf, Mussolini (?) spreekt, een schooljuffrouw, een oosterse danseres, een kerkorganist, 'Le Cygne' van Saint-Saëns uitgevoerd door cello en piano, 'Sarazata' door viool en piano, een bas zingt 'Caro mio ben', een pianist speelt Chopin. Niet bekend is of deze opnamen afkomstig zijn van TriErgon of van Küchenmeister. De eerste film doet denken aan een productie van TriErgon uit 1923, *DAS LEBEN AUF DEM DORFE*, maar kan ook zijn nagemaakt.

erf. De haan op de mestvaalt strekt zijn slanke hals en kraait. Kukeleku! Kukeleku! galmt 't door de holle lege zaal. De waakhond schiet nijdig blaffend uit zijn hok. Zijn schel gekef scheurt door het duister en de stilte. Een vrouwtje pompt een emmer water vol. Pieieiep, knarst de pompzwengel. En het water klatert met licht geluid dat ruist over de lege donkere banken in de emmer. (...) Een symphonie van geluiden klinkt tot u op. Dit is de kakafonie, de brouhaha van het boerenerf. (...) Dan 'Le Cygne' van Saint-Saëns. Geïnterpreteerd door een cellist. Geen finesse van het spel gaat verloren. De pianobegeleiding is in de hoge en in de bastonen wonderbaarlijk goed. Plotseling breekt de film. En dan zien wij de bedrijfszekerheid van de sprekende film. In een of twee minuten is het euvel hersteld.'

De verslaggever weet vervolgens door te dringen tot de projectiecabine om daar het wonder van nabij te kunnen aanschouwen. Hij geeft er zijn ogen en oren goed te kost:

'In de cabine hoorden wij nog een levende film, terwijl wij door het kleine luikje dwars over de gapende duisternis het scherm in het oog konden houden. (...) De klanken van de vleugel dreunen trillend. Met het oor op de luidspreker is het alsof men het hoofd heeft gelegd tegen het klankbord van het instrument. De bastonen donderen door het kleine vertrekje, terwijl wij zien (door het kleine luikje, op het scherm in de verte) hoe de pianist in extase het toetsenbord beukt.'

Over het nut van de geluidsfilm liepen de meningen terstond sterk uiteen. Iedereen was het er bij voorbaat over eens dat synchroon geluid grote mogelijkheden bood voor de documentaire film. Ook hoopte men op een verbetering van de muzikale begeleiding, die nu immers kon worden uitgevoerd door een uitgebreid en goed orkest, dat zijn klanken ook in de kleinste bioscopen van het land zou kunnen laten horen. Over geluid bij de speelfilm dacht men echter heel verschillend. 'Zal men hoofdfilms, filmdrama's laten spreken? Wij hopen van niet', schreef de *NRC* al op 21 november. 'De filmkunst, die juist haar tempo ontleent aan haar zwijgen, zou onmiddellijk terugvallen tot een soort gefotografeerd toneel, zodra het gesproken woord haar eigen aard zou wijzigen.'²⁷ Dit standpunt, gepubliceerd daags na de eerste kennismaking met de optische geluidsfilm, is het prototype van de afwijzende houding die een belangrijk deel van de filmkritiek in de komende jaren zou gaan innemen tegenover de geluidsfilm.

27. Het is niet bekend wie het artikel in de *NRC* van 21-11-1927 heeft geschreven. Dezelfde tekst verscheen die dag ook in *Het Vaderland* op de voorpagina onder een grote kop 'De film gaat spreken!'

De tegenpool van deze opvatting werd gevormd door de juichstemming in *De Telegraaf* van 22 november. Hierin voorspelde Wouter Hulstijn dat de geluidsfilm een 'renaissance der filmkunst' teweeg zou brengen. De *Filmliga*, nog maar net opgericht, kapittelde Hulstijn hierover onmiddellijk in haar nummer van december. Binnendijk verweet Hulstijn dat deze nog steeds niet had begrepen dat film, behalve een

'bewegingskunst, ook een beeldende kunst is, dat de film niet een soort van toneel is maar een aan eigen wetten gebonden, door eigen normen begrensde, autonome kunstvorm. (...) Het getuigt slechts van tergend wanbegrip de uitvinding van de "spreekende film" in te leiden als ware zij voor de filmkunst van enig belang.'²⁸

Hier ligt het begin van een diepgaande controverse die de filmkritiek tot in de jaren dertig zou blijven beheersen.²⁹ Op deze plaats kan worden volstaan met vast te stellen dat de uitgangspunten van dit debat al in 1927 werd gepubliceerd en wel binnen enkele dagen nadat de pers voor het eerst de demonstraties van Küchenmeister had mogen bijwonen.

De publiciteitscampagne die bekendheid moest geven aan het Küchenmeisterprocédé, diende nog een ander doel. In sommige verslagen wordt melding gemaakt van de spoedige oprichting van een nieuwe filmmaatschappij in Nederland. Het zou een grote, met Nederlands kapitaal gefinancierde onderneming moeten worden die tot taak had de geluidsfilmtechniek van Küchenmeister te gaan exploiteren. De publiciteit rond dit procédé bood nu een goede gelegenheid om de aandacht van potentiële financiers te trekken.

Men kan zich afvragen waarom Nederlandse beleggers belangstelling toonden voor de nieuwe techniek. Om wat voor reden zou een weldenkende Nederlander die in goeden doen verkeerde, zich anno 1927 hebben willen inlaten met zoiets ongehoords als de geluidsfilm? In de bioscoop kwam hij zelden of nooit en een geluidsfilm had hij waarschijnlijk nimmer gezien. De filmindustrie genoot bar weinig aanzien, in financiële kringen nog wel het minste. Film was geen serieus onderwerp van gesprek. Waarom zou iemand de film dan wel serieus willen nemen als voorwerp van financiële speculatie?

De wassende stroom van gunstige berichten uit Amerika over de geluidsfilms van Vitaphone en Fox Movietone zal zeker een stimulans zijn geweest. Maar meer aantrekkingskracht ging uit van het vermoeden dat hier een gouden kans werd geboden om een goede slag te slaan.

28. D.A.M. Binnendijk, 'De spreekende film', in: *Filmliga*, december 1927 (reprint Nijmegen 1977, p. 105). In het nummer van februari 1928 wordt deze discussie voortgezet (reprint pp. 154-155).

29. Zie Jack Post, 'Afscheid van de stomme film?', in: *Versus*, 1985, nr. 3, pp. 20-38.

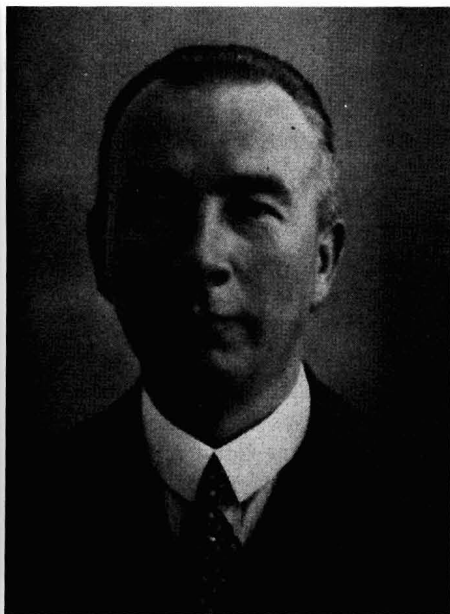
Als de filmindustrie inderdaad zou overschakelen op geluidsfilm, dan zou de hele bedrijfstak licenties moeten aanvragen bij de octrooihouders, die immers het monopolie op de nieuwe techniek bezaten. De filmindustrie zou daardoor in hoge mate afhankelijk worden van de octrooihouders. Wie de octrooien bezat, bezat de filmindustrie. Het ging daarbij om honderden studio's, tienduizenden bioscopen, miljoenen bezoekers. Ook al zou men slechts een paar procent van de recettes ontvangen als betaling voor de licenties, dan lag hier nog steeds een markt van honderden miljoenen guldens. Dit verleidelijke perspectief moet menige belegger het hoofd op hol hebben gebracht. Hij zag de octrooien als de sleutels die op de kassa van de filmindustrie pasten.

Wie waren de initiatiefnemers tot dit avontuur? Zoals in het voorgaande al is uiteengezet, bestond er een kring van Nederlandse financiers die de expansie van KKG ondersteunden. Hun inspanningen waren in eerste instantie gericht geweest op de uitbreiding van de grammofoonfabriek, maar ze begonnen zich in 1927 ook te interesseren voor de geluidsfilm. In de boezem van KKG ontwikkelde zich, naast het expansieplan van de Ultraphoonfabriek, een innovatieproject op het gebied van de geluidsfilm. Men dacht dit in twee stappen te kunnen uitvoeren. Eerst moest de optische geluidstechniek van Küchenmeister aan het laboratorium zijn ontgroeid. Daarna diende het procédé in exploitatie te worden genomen door een krachtige maatschappij die in staat moest zijn het nieuwe produkt op grote schaal te introduceren in de filmindustrie. Dit vereiste grote investeringen en zoveel kapitaal was alleen te vinden met behulp van banken. Daarom begon men al spoedig uit te kijken naar mogelijkheden om het nieuwe initiatief een eigen financiële basis te geven in de vorm van een naamloze vennootschap. Eind 1927 was men zover.

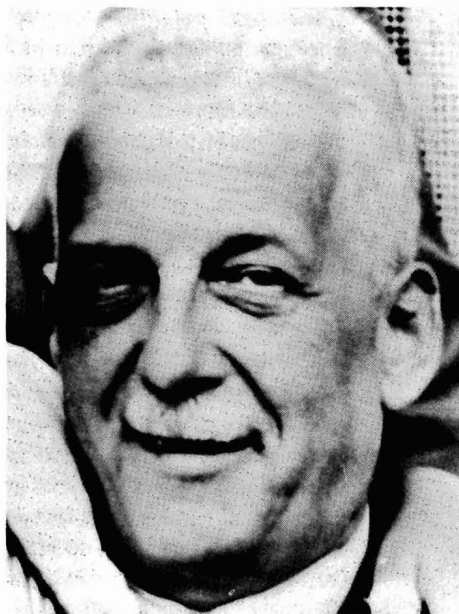
Het bankiershuis fa. Oyens & Zonen te Amsterdam werd bereid gevonden de financiering van het innovatieplan ter hand te nemen. Oyens verzorgde al sinds 1926 de internationale betalingen van KKG.³⁰ De bank zag wel een mogelijkheid om het nieuwe kapitaal bijeen te brengen en de oprichting van een naamloze vennootschap voor te bereiden. Dirk P. Out, een der firmanten van Oyens, werd met deze taak belast. Al spoedig wist hij het vertrouwen te winnen van C. Woltringh, directeur van de Nederlandsch-Indische Handelsbank te Amsterdam, en een goede kennis van Out. Beide banken zouden een hoofdrol gaan spelen in de ontwikkelingen die stonden te gebeuren.

Een bank kan op verschillende manieren helpen bij de financiering van een onderneming. Zij kan als bemiddelaar optreden tussen onder-

30. Rapport Auskunftei W. Schimmelpfeng, 30-12-1926 (Str. 6).

D.P. Out (1882-1954) in 1933

A.E. Struve (1888-1957) in 1938

neming en vermogensverschaffers, bijvoorbeeld door een emissie van aandelen of obligaties te verzorgen. Ook kan de bank geld lenen aan een bedrijf tegen zekere voorwaarden. Voorts was het in de jaren twintig mogelijk dat een bank zelf ging deelnemen in het kapitaal van de onderneming. In het laatste geval deelde de bank niet alleen in de winst, maar ook in het risico van de onderneming. Deze praktijk is sinds de beurs- en kredietcrises van de jaren dertig aan banden gelegd in Nederland, maar vóór die tijd kwam het wel meer voor dat banken speculeerden in riskante beleggingen.

Deze laatste weg is tot op zekere hoogte ook door fa. Oyens & Zonen bewandeld. De bank projecteerde een maatschappij met een kapitaal van vijf miljoen gulden, verdeeld over vijfduizend aandelen van duizend gulden. Zelf nam de bank vijfhonderd van de duizend te plaatsen aandelen. De vier firmanten van de bank (G.H. de Marez Oyens, F.A. van Hall, W.H. van Eeghen, D.P. Out) namen ieder nog eens honderd aandelen voor eigen rekening. De resterende honderd aandelen werden overgenomen door C. Woldringh, eveneens voor eigen rekening.

Met vijf miljoen gulden als kapitaal, waarvan één miljoen geplaatst,

werd op 28 december 1927 de NV Internationale Maatschappij voor Sprekende Films opgericht in Amsterdam. De maatschappij streefde naar de fabricage en exploitatie van geluidsfilms en geluidsapparatuur 'met gebruikmaking van of volgens de patenten en uitvindingen op dit gebied van H.J. Küchenmeister'. De raad van commissarissen bestond uit H.J. Küchenmeister, A.E. Struve, D.P. Out en C. Woldringh. Directeur werd Th. Kahn.³¹ De pers heeft aan deze oprichting nauwelijks aandacht besteed. Zij toonde alleen belangstelling voor wat zij op het filmdoek meende te zien. Niemand had in de gaten dat achter de schermen het echte nieuws werd voorbereid.

De eerste maal dat het Meisterton-systeem van Küchenmeister in volle openbaarheid zou worden gedemonstreerd, was tijdens de Internationale Tentoonstelling op Filmgebied (ITF), die van 14 april tot 15 mei 1928 in de Koninklijke Bazar van Den Haag werd gehouden. De tentoonstelling was een initiatief geweest van het Nederlandse bioscoopbedrijf en de filmkritiek gezamenlijk en beoogde een overzicht te geven van de stand van zaken op filmgebied. Het internationale karakter bestond erin dat enige buitenlandse bedrijven vertegenwoordigd waren. Voor het overige was de tentoonstelling alleen voor Nederland van belang. De Küchenmeistergroep had er een eigen stand.

De demonstratie vond plaats op dinsdagavond 1 mei 1928 in het kleine theater van de Grote Bazar en zou de volgende dagen nog verscheidene keren worden herhaald. Het zaaltje bleek die avond niet berekend op de grote belangstelling. Er konden slechts tweehonderd mensen in, onder wie veel journalisten die uit verschillende landen waren toegestroomd om de – nu openbare – wereldpremière van Meisterton te kunnen meemaken. Ook Küchenmeister had gerekend op een veel ruimere zaal, want zijn apparatuur was afgestemd op een ruimte die vijf à zes keer groter was. De techniek was echter niet zodanig dat het geluidsvolume naar verhouding kon worden verminderd. Bijgevolg zouden de trommelvliezen van het publiek danig op de proef worden gesteld.

Na een inleiding door Bas Koch, die sprak namens de initiatiefnemers van NV Sprekende Films, begon de voorstelling. Het was een programma van slechts twintig minuten, opgebouwd uit een stuk of vijftien opnamen van muzikale nummers, menselijke stemmen en andere geluiden.³² Uit de openingstitels kon men opmaken dat Max

31. Kamer van Koophandel, Amsterdam, nr. 32694.

32. Titellijst bij keuringsrapporten nrs. 640-656, 'Spreek- en geluidsfilmen weergegeven naar het systeem van H.J. Küchenmeister', Centrale Commissie voor de Filmkeuring, 12 mei 1928. Gekeurd werden 575 m beeld en 45 m titels, in totaal 620 m.

Brinck de fotografie had verzorgd en Waldemar Most het geluid, terwijl de opnamen onder leiding van Erwin Kratsch hadden gestaan. Daarop verscheen het beeld van Adolphe Engers, een Nederlandse acteur die zich vanaf het doek tot het publiek richtte met een korte toespraak. 'Hij sprak zuiver gearticuleerd en bewoog zijn spreekorgaan als op een spraakles. Woord voor woord was van zijn lippen te lezen, terwijl tegelijk het oor de klanken opving', schreef de *Haagsche Courant* de volgende dag. De krant meende ook te zien dat Engers na afloop een buiging maakte toen het publiek applaudisseerde. De *NRC* had echter iets heel anders waargenomen. Wat Engers zei 'was slecht, soms in het geheel niet te verstaan en werd doorlopend sterk vervormd weergegeven'. Deze tegenspraak is typerend voor de reacties van die avond: ofwel men juichte of men was kritisch gestemd. Blijkbaar hoorde men, wat men graag wilde horen.

Over sommige onderdelen van de show waren de kranten het roerend eens. Iedereen scheen met ontzag te hebben geluisterd naar 'de sonore gongslag die weergalmde door de zaal zodra op het doek de klopper het bekken trof'.³³ Verrassend goed klonken de draaiende motoren van Junker-vliegtuigen op Tempelhof. 'In de zaal ratelt het daverend mee', meldde *De Telegraaf*.³⁴ Ook de takshond die naar een kat kefte, kwam goed over, evenals een paar giebelende balletmeisjes. Minder geslaagd vond men de muziekfilms van het balalaika-orkest van Jean Davydoeff en andere optredens met zang, piano of viool. Dit werd beleefd toegeschreven aan de ongunstige omstandigheden waaronder de voorstelling had moeten plaatsvinden. 'Deze onvolkomenheden daargelaten,' oordeelde de *Haagsche Courant*, 'heeft de demonstratie onze verwachtingen geenszins beschaamd.' De *NRC* concludeerde echter dat de geluidsfilm nog niet geschikt was om een bioscoopkeest te kunnen vervangen.³⁵

33. *Haagsche Courant*, 2 mei 1928.

34. *Telegraaf*, 3 mei 1928.

35. Twee films die wel voor de ITF zijn gemaakt, worden in de pers niet genoemd. Vermoedelijk zijn ze ook niet vertoond. De eerste film, een toespraak van de acteur Albert Vogel, is door de keuring gezien en goedgekeurd (zie noot 32). De tweede, een toespraak van ir. Struve, is wel opgenomen voor de tentoonstelling, maar had vermoedelijk te veel gebreken om vertoond te kunnen worden. Op 13 februari 1928 schreef Küchenmeister aan Struve vanuit Berlijn: 'Ihre Aufnahme, die wir gemacht haben, ist zufriedenstellend, leider war das optische Bild bei einer sehr guten tonlichen Aufnahme merkwürdigerweise infolge eines Linsenfehlers bei der optischen Kamera nicht zufriedenstellend ausgefallen. Es ist erfreulich, dass bei dieser Gelegenheit der Fehler an der Kamera festgestellt werden konnte, der selbstverständlich nichts mit der Tonaufnahme zu tun hat.' (Str. 3).

Küchenmeister had het niet slechter kunnen treffen. Drie dagen na zijn optreden werd in Den Haag een tegendemonstratie gegeven door niemand minder dan TriErgon. Deze concurrent, die ruime bekendheid genoot als de oorspronkelijke uitvinder van de optische methode voor geluidsfilm, was uitgenodigd om een voorstelling te verzorgen tijdens de Internationale Leerfilm Conferentie die tegelijk met de ITF in Den Haag werd gehouden. Anders dan de ITF was dit een werkelijk internationale bijeenkomst met 230 deelnemers uit heel Europa, onder wie tal van officiële vertegenwoordigers en journalisten. De conferentie genoot de aandacht van de hele Nederlandse en een belangrijk deel van de Europese pers. TriErgon had geen beter forum kunnen kiezen om Küchenmeister de loef af te steken.

Guido Bagier en Philip Weitz, de twee Duitse heren die de voorstelling van TriErgon kwamen geven, waren oude bekenden van Küchenmeister en hadden in het verleden met hem samengewerkt.³⁶ De eigen weg die Küchenmeister was ingeslagen na eerst uitvoerig kennis te hebben genomen van het TriErgon-systeem, had tot een breuk geleid. Dit zal mede een reden voor Bagier en Weitz zijn geweest om hem in het hol van de leeuw op te zoeken. Zij hadden juist een grote tournee achter de rug langs Duitse steden en congressen om de geluidsfilm in het algemeen en TriErgon in het bijzonder te promoten. Ze waren hierin zeer ervaren en hadden zich voorgenomen in Den Haag voor een perfecte demonstratie te zorgen.³⁷

In het City Theater begon op vrijdagmorgen 4 mei de voorstelling van TriErgon. De toeschouwers werden weer vanaf het doek en in het Nederlands verwelkomd, ditmaal niet door een acteur, maar door niemand minder dan J.P. graaf Van Limburg Stirum, de Nederlandse gezant in Berlijn. 'Hij spreekt klaar en duidelijk, met voorname rust, een kort woord van lof over deze nieuwe ontwikkeling op filmgebied, speciaal opgenomen voor de deelnemers van het Leerfilm Congres in Den Haag', aldus het *Algemeen Handelsblad*. 'Zijn stem leed enigszins door zwakke articulatie, maar kwam niettemin duidelijk verstaanbaar over', vond de *Haagsche Courant*. Na hem volgde nog een stoet van Duitse sprekers, onder wie de Duitse minister van Buitenlandse Zaken, Stresemann. Veel indruk maakte een medische film over de bloedsomloop met een gesproken commentaar van prof. Degener. Het waren echter vooral de gewone, alledaagse stations- en fabrieksgeluiden die de meeste bewondering afdwongen. De volgende getuigenis roept herinneringen wakker aan de eerste filmvoorstelling van Lumière en het

36. Guido Bagier was betrokken bij de oprichting van Duag in 1925 en Philip Weitz was tot eind 1927 een stille vennoot van KKG.

37. Guido Bagier, *Das tönende Licht*. Berlijn (Gross) 1943, pp. 455-456.

wonder van L'ARRIVÉE D'UN TRAIN en LA SORTIE DES OUVRIERS DE L'USINE:

'Nog frappanter was in dit opzicht het beeld van de vertrekkende trein. Op het duidelijk hoorbare kloksignaal daalden de bomen van de overweg en de zware locomotief trok aan met schokkende stoten uit de schoorsteen. Dit treinexperiment werd even later herhaald met de opname van een voortstomende expres. Het monster naderde op het doek met angstwekkende snelheid, werd groter en groter en overstemde met zijn gedaver alle andere geluiden. Het was beklemmend-suggestief en een pakkende reclame voor het sprekende filmbeeld. (...) Men ziet een fabriek uitgaan en hoort het gepraat en gelach der arbeiders, die door de poorten dringen naar buiten.'³⁸

De Haagse voorstelling van TriErgon – de eerste en de laatste in ons land – werd een groot succes. Ook de anders zo kritische verslaggever van de NRC was verbluft: 'Van vervorming van toon was bijna niets te bespeuren, op sommige ogenblikken moest men aan de radio denken, doch over 't algemeen was het belangrijk beter, ook wat het timbre betreft.' Iedere vergelijking met de voorstelling van Meisterton viel in het voordeel van TriErgon uit. Deze kwam als winnaar uit de prestige-strijd tevoorschijn.

De initiatiefnemers van NV Spreekende Films voelden zich even uit het veld geslagen. Het succes van TriErgon had afbreuk gedaan aan de lancering van Meisterton. Zij moesten zich troosten met de gedachte dat zij niet verslagen konden worden door één enkele filmvoorstelling. TriErgon oogstte al jaren succes met demonstraties, maar faalde steeds bij de commerciële exploitatie van zijn geluidssysteem omdat dit laatste met een te breed en onpraktisch filmformaat werkte. TriErgon was bovendien aan het eind van zijn financiële krachten, terwijl Meisterton een enorm kapitaal achter zich had staan.

Deze kapitaalkrachtige positie zou in 1928 een factor van grote betekenis worden. NV Spreekende Films wenste vaart te gaan zetten achter de invoering van de geluidsfilm in Europa om tijdig een deel van de markt in handen te kunnen krijgen. Uit Amerika kwamen steeds meer aanwijzingen dat de innovatie daar het 'point of no return' al was gepasseerd en dat de Amerikanen zich nu gereed maakten om de Europese markt te veroveren met hun nieuwste geluidsfilm. Dit heeft ertoe geleid dat de verschillende, elkaar bestrijdende groeperingen met elkaar zijn gaan onderhandelen over een Europese samenwerking op het gebied van de geluidsfilm. De Nederlandse financiers achter Küchenmeister namen daarbij een sleutelpositie in. Het resultaat is geweest dat

38. *Haagsche Courant*, 5 mei 1982.

in augustus 1928 het Tonbild Syndikat AG, kortweg 'Tobis' genoemd, kon worden opgericht, een samenwerkingsverband van TriErgon en NV Spreekende Films. In 1929 zou Tobis vrijwel geheel in handen komen van de laatstgenoemde maatschappij. Via Tobis heeft NV Spreekende Films gedurende enkele jaren invloed kunnen uitoefenen op de Europese filmindustrie, die in belangrijke mate schatplichtig was aan Tobis.

De eerste kennismaking met de geluidsfilm is in Nederland meer geweest dan een kleine sensatie in de pers. Ze was het werk van enkele Nederlandse financiers die achter de schermen de invoering van de geluidsfilm in Europa aan het voorbereiden waren. Hun optreden vormde het echte nieuws van die dagen. De rest leek bijzaak.